

Gelenek ve Modernite Arasında

*İslam
Yorumları*

Yayın Yönetmeni

Prof. Dr. Muzaffer ŞEKER
Necmettin Erbakan Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Ramazan ALTINTAŞ
Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Yayına Hazırlayanlar

Dr. İsmail KURT - Seyit Ali TÜZ
İslami İlimler Araştırma Vakfı

Editörler

Yrd. Doç. Dr. Murat AK, Arş. Gör. Hasan CANSIZ
Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Grafik&Tasarım

Merve BÜLBÜL
Mustafa ALTINTEPE
Uzm. Serpil YAKUT

Fotoğraf

Murat AKTEKE

Baskı-Cilt

GÜLER OFSET / Mehmet Güler
Fevzi Çakmak Mahallesi 10447 Sokak No: 24/1
Kanatay / KONYA Tel : 0532 662 94 21
Sertifika No : 34742

ISBN : 978-605-4988-08-2

Mart 2017

Necmettin Erbakan Üniversitesi

Nişantaşı Mh. Dr. Hulusi Baybal Cd. No.: 12
Kat: 25 Posta Kodu: 42060 Selçuklu/Konya
Tel: (0332) 280 80 80 Faks: Tel: (0332) 236 21 41
www.konya.edu.tr - bilgi@konya.edu.tr

İslami İlimler Araştırma Vakfı

Kızıtaşı, Kâmil Paşa Sokak, No. 5; 34080 Fatih/İstanbul
Tel : +90 (0212) 523 54 57 – 523 74 36 Faks: 523 65 37
www.isavvakfi.org–isav.org.tr
E-posta: isav@isavvakfi.org – isav@isav.org.tr

© 2017 Necmettin Erbakan Üniversitesi & İSAV

Bu eserin tüm yayın hakları, Necmettin Erbakan Üniversitesi ile İSAV'a aittir. Yayıncıların yazılı izni olmadan kısmen veya tamamen basılamaz, çoğaltılamaz ve elektronik ortama taşınamaz. Bu Kitapta yer alan tüm yazıların dil, bilim ve hukuk açısından sorumluluğu yazarlarına aittir.

Bu kitap NEÜ Sağlık, Kültür ve Spor Daire Başkanlığı tarafından tasarlanıp bastırılmıştır.

KLASİK DÖNEMDE ŞEKİLLENEN DİNİ İLİMLERİN ANA KONULARININ YENİ ZİHNİ İNKİŞÂFLARI OLUŞTURMADAKİ ROLÜ ÜZERİNE

İlyas ÇELEBİ¹

Giriş

Tebliğime, başlıkta geçen bazı tabirlere açıklık getirmek suretiyle başlamak istiyorum. Bu tabirlerden biri “klasik dönem” ifadesidir. Tebliğimizde klasik dönem ile sadr-i İslâm’dan başlayıp İslâmî ilim ve ekollerin teşekkülünün tamamlandığı hicri dördüncü (miladi onuncu) yüzyıla kadarki süreci kastediyorum. Söz konusu dönemde İslâmî ilimlerin tedvin ve tasnifi tamamlanıp mesail, kavram, terim ve yöntemleri belirli hale geldiğinden bu dönem İslâm düşünce, kültür ve medeniyetinde lokomotif görevi üstlenen ve kurucu unsurları bünyesinde bulunduran bir devir kabul edilmiştir. Tefsir, hadis, kelam ve fıkıh gibi ilimlerin formatları bu dönemde çizilmiştir. Müçtehit imamlar tarafından inisiyatif kullanılarak başarılı bir şekilde çizilen bu çerçeve, daha sonraki dönemlerde içtihadın durdurulması ve eskilerin rey ve içtihatlarının dondurulması nedeniyle taklit dönemi başlamış, imamların görüşleri dokunulamayan ve değiştirilemeyen esaslar gibi görülmeye başlanmıştır. Bu durum cumûd olarak adlandırılan statik dönemin başlamasına neden olmuştur. Klasik dönemde şekillenen dinî ilimler ile kastımız cumûd öncesi dinamik devirdir.

Başlıkta geçen “dinî ilimler” tabiri ile de kaynağı ve delili Kur’an ve hadis gibi vahye dayalı haberler olan bilgileri kastediyoruz. Şüphesiz bazı bilgiler akla, bazıları müşahede ve tecrübeye (duyulara) dayanmaktadır. Bu tür delillere dayanan bilgiler akıl ve sağlam duyulara sahip olan bütün insanlar için geçerli ortak hakikatlerdir. Kur’an ve hadis gibi vahyî habere dayanan bilgiler ise bu haberlerin doğru ve sahih olduğunu kabul eden müminlerce muteberdir. Bu haberleri getiren Peygamberin doğru sözlü

[1] Prof. Dr., İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Uluslararası İslâm ve Din Bilimleri Fakültesi, ilyas_celebi@yahoo.com

olduğu mu'cize ile teyit edildiğinden, biz müminler için onun verdiği bilgiler de dolaylı olarak tecrübi bilgi hükmündedir.

Başlıkta geçen diğer bir tabir de “yeni zihni inkişafların oluşturulması” ifadesidir. İnsan bilgisi ucu gelişime açık bir süreçtir. Dolayısıyla yeni deliller, yeni inkişaf, yeni düşünce ve anlayışlar her zaman yeni bilgilerin ortaya çıkmasını gerekli kılmaktadır. İnsanlık tarihindeki bilimsel gelişmelere bakıldığında, ara ara donuk dönemler olmakla birlikte sürekli bir gelişme ve tekamülün söz konusu olduğu görülmektedir. İslâm coğrafyasında da klasik dönemin dinamik yapısından sonra donuk bir dönem yaşanmış, yeniçağla başlayan kozmoloji, astronomi, fizik, jeoloji, biyoloji gibi tabii ve coğrafya, sanat edebiyat gibi sosyal bilimlerdeki hızlı gelişmeler, insanların geleneksel bilgi ve anlayışlarını alt üst etmiş, dünyanın sabit değil hareketli, düz değil yuvarlak olduğu görülmüş; ayüstü âlemin de ay altı âlem gibi atom ve elementlerden meydana geldiği, aynı veya benzer yasalara dayandığı tespit edilmiştir.

Şüphesiz bu yeni anlayış tefsir, hadis, fıkah ve kelâm gibi dinî ilimleri de etkilemiş, onların geleneksel fen bilimlerine dayanarak yaptıkları yorum ve değerlendirmeleri değişime zorlamıştır.

Bu tebliğde klasik dönemde müçtehitlerin yorumları ile şekillenen dinî anlayışın yeni gelişme ve inkişaf karşısında nasıl değişime zorlandığı üzerinde durulacak, bunun imkân ve şartları tartışılacaktır.

A. Dinî İlimlerin Teşekkülü Öncesi Durum

İslamiyet'in başlangıç yıllarında “dinî bilgi” denildiğinde, Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamber'in sünnetinin anlaşılması ve öğrenilmesi (fehmü'l-Kur'an ve fikhü'l-hadis) kastediliyordu. Halbuki ilmî, edebî ve hatâbî/hıtâbî üslûpların karışımı bir ifade tarzına; katmanlı bir mâna yapısına ve farklı delâlet çeşitlerine sahip bir metin olan Kur'an ve hadisler, bu özellikleri ile doğrudan bir ilmî metin değil, bilgiye konu olan, işlenmeye hazır kaynak konumunda idi. Gerçeğe ulaşmayı hedef edinen ilmî disiplinler ise edebî ve hatâbî bir üslûba değil, ilmî üslûba dayanmak durumundadır.²

Kur'an'ın ilk muhatapları ve Resûl-i Ekrem'in yol arkadaşları olan sahâbe-i kirâm Yüce Kitabı anlamak için birtakım özel yöntemler geliştirip bu uğurda gayretler sarf etmişlerdir. Kur'an etrafında oluşmuş olan bu anlama (fıkah) faaliyetini Yüce Kitabımız “dinde tefekkuh” olarak adlandırmakta ve mü'minlerden bu işle meşgul olan bir grubun oluşturulmasını istemektedir (et-Tevbe 9/122). Aynı tâbiri Hz. Peygamber de kullanarak bu tür faaliyetin içinde olanı “hâyra nâil olmuş kişi” olarak

[2] M. Behiy, *İslâm Düşüncesinin İlâhi Yönü*, trc. Sabri Hizmetli, Ankara 1992, s. 35; Ali Cârîm, *el-Belâgatü'l-vâziha*, Kahire 1984, s. 12-15.

nitelendirmiştir (Buhârî, “İlim”, 10).

Her iki örnekte de geçen “et-tefekkuh fi'd-dîn” tâbiri, Kur'an ve sünnetten hareketle “İslâm'ı anlama faaliyeti” olarak tarif edilmektedir. Asr-ı saâdette “tefekkuh” kelimesinin kökü olan “fıkıh” (anlama/bilme) tabiri de, daha sonra müstakil disiplinler halinde ortaya çıkacak olan tefsir, hadis, fıkıh (hukuk), kelâm ve ahlâk gibi ilimlerin tamamını kapsayan bir “bilme faaliyeti”, değişik disiplinleri bünyesinde potansiyel olarak barındıran bir “anlama faaliyeti” konumunda idi. Kendilerine “fakîh” denilen sahâbîler, bu bütüncül anlayışa sahip kişilerdi. Bu dönemde Kur'an etrafında oluşmuş mütecânis bir yapı söz konusu iken, zamanla ondan ayrılmış farklı disiplinler ortaya çıktı. Ebû Hanîfe'nin “Kişinin hak ve sorumluluklarını bilmesi” şeklindeki **fıkıh** tanımı, bu genelliği ifade etme bakımından dikkat çekicidir. O, bu bütünün inançla ilgili olanına **el-fıkhü'l-ekber**, amelle ilgili olanına **el-fıkh fi'l-ahkâm** adını vermiştir. Daha sonraları bu faaliyetin gönülle ilgili olanı da **el-fıkhü'l-bâtın** olarak adlandırılmıştır. Genel çerçeveyi bozmadığı ve bütünlüğe engel olmadığı sürece bu tür ayrışmalar problem oluşturmamakta; aksine Kur'an'ın içeriğinin daha derinliğine anlaşılmasına katkıda bulunmaktadır.

B. Dinî İlimlerin Teşekkül Süreci

Hicrî birinci asrın sonlarında başlamış bulunan İslâmî ilimlerin teşekkülü süreci, müçtehid imamlar dönemine tekâbül eden üçüncü yüzyılın sonunda tamamlanmıştır. Bu süreçte, şifâhî kültür ve düşünce olarak sadırlarda mevcut olan bilgi ve anlayışlar satırlara dökülmüş, söz konusu ilimler âdetâ aynı resmin değişik kareleri olarak zuhûr etmiştir. Bu dönemde şekillenen dinî ilimlerin belli başlıları: Tefsir, Hadis, Kelâm, Fıkıh, Usûl-i Fıkıh ve Ahlâk (Tasavvuf)'tır. Bu ilimlerin iştigâl alanlarını göz önünde bulundurarak bir taksim yaptığımızda, şöyle bir tablo karşımıza çıkmaktadır:

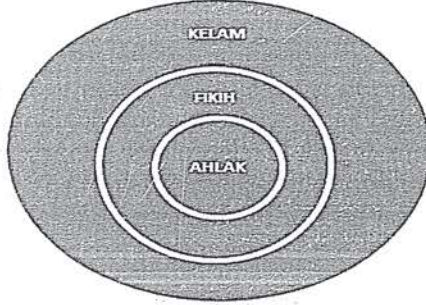
Tefsir, Kur'an-ı Kerîm'in nüzûlü, tespit ve muhafazası, tefsir ve te'vîlini; Hadis, Hz. Peygamber'in sözlerinin isnâd ve rivâyetini, bu sözlerin tahkik, tahrîç ve şerhini, söz konusu halkalarda yer alan ricâlin cerh ve ta'dîlini; Akaid, İslâm dininin inanç esaslarını ve temel kurallarını nasslardan çıkararak sistematize etmeyi; Kelâm, bunların açıklama, yorum, isbat ve savunusunu yapmayı; Fıkıh, İslâm'ın dünyada insanlar için öngördüğü buyrukların, emir ve yasakların uygulama şart ve şekillerini ortaya koymayı; Usûl-i Fıkıh, bunun felsefe ve yöntemini göstermeyi; Ahlâk (tasavvuf) ise, İslâm'ın insanlık için öngördüğü mutluluk, barış kardeşlik ve ünsiyeti konu edinmektedir. Söz konusu ilimlerden ilk ikisinin malzeme sağladığı ve doküman temin ettiği, son üçünün ise metafizik ve fizik cihetleriyle hayatın bir kısmını veya tümünü kapsayan alanları konu edindiği görülmektedir.

Bilindiği üzere ilim dalları kendileri için edindikleri cihet-i

vahdet ile müstakilleşir, konu veya gayelerinin farklılığı ile birbirlerinden ayrılırlar. İslâmî ilimler de teşekkül döneminde kendilerine hem cihet-i vahdet-i zâtiyye hem de cihet-i vahdet-i araziyye edinmişlerdir. Ancak onların her birinin müstakil bir konu ve metoda sahip olması, kendilerini diğer İslâmî ilimlerden kopararak atomize etmiş değildir. Aksine “çoklukta birlik” olarak adlandırılabilen bir yapı ortaya çıkmıştır. Burada birliği oluşturan husus, kelâm ilminin İslâm’ın temel inanç ve esaslarını konu edinen küllî bakışı, fikhın onun içinde ve onunla uyum içinde hareketi, ahlâkın da fikhın ortaya koyduğu çerçeve içinde kalmaya özen gösteren tutumudur.

Bu ilişkiyi iç içe daireler halinde ifade edecek olursak en dışta kelâm, ortada fikh ve en içte ise ahlâkın söz konusu olduğunu söyleyebiliriz.

Birliği oluşturan genel çerçevenin muhafazası, konu bütünlüğü, hedef birliği, söylem uyumluluğu, kaynakların müşterek olması gibi ortak noktalar sayesinde temin edilmektedir.

1. Dinî İlimlerin Yapılanma Sürecinde Yeterlilik Sorunu

Klasik dönemde dinî ilimlerin gerçekleştirdiği yapılanma biçimine kapsayıcılık ve kuşatıcılık bakımından söylenecek bir söz yoktur. Ancak her ilim dalı, kendi konusunu devrinin bilgi, görgü, ihtiyaç ve tecrübeleri ışığında ele aldığından; zaman, mekân ve kültürel şartlara bağlı ve bunlarla sınırlı tarihsel yapıların oluşması kaçınılmaz olmuştur. Tarihsel unsurlara bağlılık nassları anlama ve yorumlamada etkili olduğu gibi, dünyayı algılama, ihtiyaçları belirleme, hatta fazilet ve reziletleri tespit ve tatbikte de etkili olmuştur. Halbuki hayat inkişâf etmekte ve dinamik yapısını sürdürmekte; yeni gelişmeler, yeni yeterlilikleri gerekli kılmaktadır. İslâmî ilimlerin de hayat gibi dinamik bir yapıya sahip olması

beklenmektedir.

Dinî İlimlerin genel çerçevesini oluşturan konu bütünlüğü, hedef birliği, söylemde uyumluluk, müşterek kaynakların kullanımı gibi ortak hususların, yeni zihnî inkişafı oluşturmada etkili ve yeterli olup olmadıkları meselesine gelince, bu konudaki düşünce ve görüşlerimizi aşağıdaki başlıklar altında ifade etmek istiyoruz.

1.1. Kur'an ve Sünnet Etrafında Oluşan Bütüncül Yapı

Teşekkül döneminde dinî ilimleri birbirine bağlayan ve onlara ortak istikamet kazandıran âmillerin başında Kur'an ve Sünnete bağlılık gelmektedir. Onlar için Kur'an, İslâm dininin ilkelerini ve temel hükümlerini içeren ana metin olduğu gibi; Hz. Peygamber'in beyân ve uygulamaları (sünnet) da ilâhî kelâmın en yetkili insan tarafından anlaşılıp hayata tatbik edilmesi idi. Bu anlayış ashâb-ı kirâm tarafından da sonraki nesillere intikal ettirilmiştir. Dolayısıyla hiçbir özel telakki, kişisel görüş ve menkıbe, nasslarda yer alan bilgilerden ve Hz. Peygamber'in uygulamalarından daha değerli, daha kalıcı ve daha etkili addedilemez. Tedvîn döneminde İslâmî ilimler birbirlerini Kur'an ve Sünnetin muhteva, yöntem, üslûp ve dili ile ilzâm etmişlerdir. Ancak zaman içinde çeşitli nedenlerle bu bağ zayıflamış, Kur'an ve Sünnet yerine yeni merkezler oluşmuştur. Örnek olarak Kelâm ilmini gösterecek olursak, onun Kur'an'a ne kadar yakın olduğu ve ondan ne kadar uzaklaştığı, bu süreçte kelâmcıların yazdıkları kitapların âyet ve hadis indekslerinden takip edilebilir. Bu süreçte kelâmcıların bu yaklaşımına karşı çıkan Selefiyye ise, akıl yerine nasslara dayanmayı tercih etmiş, ancak bunlar da dinî ilimleri birbirine bağlayan Kur'an yerine, tartışmalı hadisleri esas almışlardır.

1.2. İslâmî İlimler Arasındaki Hiyerarşik Yapı

Aklî ilimler arasında küllî-cüz'î şeklinde bir taksimât yapıldığı gibi, dinî ilimler arasında da küllî-cüz'î taksimâtı söz konusudur. İlimlerin iştiğal ettikleri konular icabı böyle bir ayırıma gitmeye ihtiyaç vardır. Aklî ilimlerin küllîsi felsefe olduğu gibi dinî ilimlerin küllîsi de kelâmdır. İmâm Gazzâlî'nin dediği gibi müfessir yalnızca kitabın anlamını, muhaddis yalnızca hadisin sübûtunu, fakîh yalnızca mükelleflerin fiillerinin hükümlerini, usûlcü yalnızca hükümlerin delillerini konu edinir. Mütekellim ise, en genel şey olan mevcûdu konu edinir, onu kadîm ve hâdis diye ikiye ayırır, sonra da muhdes olanı cevher ve araz olarak böler, bunları da kendi içlerinde taksim eder.

Bu detaylar içinde diğer dinî ilimlerin dayandığı esaslar ve kaynaklar da vardır. Bu noktadan sonra müfessir, mütekellimin inceleme alanına giren şeyler arasından kendi alanına giren kitabı alır ve onun tefsiriyle uğraşır. Muhaddis mütekellimin inceleme alanına giren şeyler arasından sünneti alır ve onun sübût yollarını araştırır.

Fakih bunlar arasından mükellefin fiillerini alır ve bunların farz, haram, mübâh yönlerinden şer'ın hitabına nisbetini inceler. Usûlcü mütekellim tarafından doğru söylediği ispatlanan Peygamberin sözünü alır ve bunun hükme delâlet yönünü inceler. Bu duruma göre kelâm ilmi bütün dinî ilimlerin ilkelerini ispat görevini üstlenmiştir. Gazzâlî konuyu bu şekilde ortaya koyduktan sonra, "bu durumda cüz'î ilim mensuplarının küllî ilmi tahsil etme şartı var mıdır?" sorusunu: "Her cüzî ilmin kendi bünyesinde taklit yoluyla kabul edilen ve sübûtunun kanıtı başka bir ilimde aranan birtakım ilkeleri vardır. Fakîh, mükelleflerin ihtiyârî fiillerinin bulunduğu kelâmdan alır ve mükellefin fiilinin şer'ın hitâbına nisbetini inceler. Aynı şekilde şer'ın hitâbının sübûtuna ve Allah'ın kendi zâtıyla kaim emir ve nehiy şeklinde bir kelâmı olduğuna kesin delil getirmek de fakîhin görevi değildir. Fakat fakîh, hitâbın Allah'tan, fiilin mükelleften sâdır olduğunu tahlil yoluyla öğrenir, ardından da fiilin hitâba nisbetini inceler. Usûlcü de aynı şekilde Peygamberin sözünün hüccet olduğunu mütekellimden öğrenir, sonra bunun delâlet yönlerini ve sıhhat şartlarını inceler." şeklinde cevaplar. Cüz'î ilimlerin biriyle meşgul olanın, uğraştığı ilmin ilkeleri konusunda tabii olarak mukallid olacağını, en yüksek ilme ulaşan âlimin ise taklidçi olamayacağını, bu durumda da uğraştığı ilmin sınırlarını aşip başka bir ilmin alanına girmiş olacağını kaydeder.³

İmam Gazzâlî *el-İktisat*'ta ise dinî ilimleri birbirine bağlayan ve onlara ortak istikamet kazandıran âmillerin başında, bir küllî ilim olan kelâmın varlıkları var olmaları hasebiyle değil, Cenab-ı Hakk ile irtibat ve alakaları cihetiyle incelemeyi kendilerine konu edinmesini göstererek şöyle demektedir:

"Şüphesiz biz âlemi incelediğimizde onu âlem, cisim, gökyüzü ya da yeryüzü olması bakımından değil, Allah'ın yarattığı bir varlık olarak görmekteyiz. Peygamberimiz'i düşündüğümüzde ise onu bir insan, şerefli bir kimse, âlim ve faziletli bir kişi olması bakımından değil, Allah'ın elçisi olarak görmekteyiz. Biz; Peygamberin sözlerine baktığımızda ise onları söz, konuşma ya da anlatım olarak değil, yüce Allah tarafından Resulullah vasıtasıyla gönderilen bir öğreti olmaları açısından incelemekteyiz. O halde burada sadece Allah hakkında bir araştırma söz konusudur ve O'nun dışında bir amaç yoktur. Bu ilmin tüm çerçevesi; Allah'ın zatı, sıfatları, fiilleri, Allah'ın Resülü ve onun lisanıyla bize gelen Allah'ın öğretisi hakkında düşünmekten ibarettir".⁴

M. Âbid el-Cabirî ise, İslâmî ilimler arasındaki küll-cüz' ilişkisini boş bir arsada birbirinden kopuk ve bağımsız olarak kurulmuş çadırlar gibi değil, birbiriyle bağlantılı ve iç içe bir köşkün odalarına benzetir. O, söz konusu odaların arasında bağlantıyı sağlayan geçiş kapılarının bulunduğunu söyler, günümüzdeki yaklaşımın ise bundan uzak olduğunu

[3] Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, trc. Yunus Apaydın, I, 8-10.

[4] *el-İktisat*, s. 17-18.

kaydeder.⁵ Bence de günümüzde İslâmî ilimlerin konu ve gayesinde ciddi değerlendirmelere ihtiyaç olduğu gibi tecdîd, inşâ, tahsîl ve tedrîsinde de ciddi değerlendirmelere ihtiyaç vardır. Bugünkü durumun izah edilebilir bir mantığı söz konusu değildir. Bu hususta medresenin ilimleri tahsîl sıralaması, oluşturduğu hiyerarşik yapı itibarıyla çok daha işlevsel gözükmektedir.

1.2. Yöntem ve Üslûp Meselesi

Hem zihne hem de kalbe hitap eden bir üslûp ve yönetime sahip olan Kur'an, konuları beyân ederken gerçekleri insana kabul ettirmek için aklî istidlâlleriyle onun zihnine; irşâd ve telkin yöntemleriyle de gönlüne hitap etmekte; güzel üslûbu ve mistik derinliğiyle kişiyi etkileyip yaratanla yaratılan arasında sevgiye dayalı bir ilişkiye yer vermektedir. Bu hususta Kur'an'da ve Hz. Peygamber'in hayatında birçok örnek vardır. Kur'an'da Allah-insan iletişimi yüce varlıktan Rahmân, Rahîm, Vehhâb, Rezzâk, Gafûr, Şekûr gibi isim ve sıfat kavramlarıyla kula açılırken; kuldân hamd, senâ ve duâlarla Allah'a yükselir. Resûlullah'ın, hadis mecmualarında yer alan duâları da Allah ile insan arasındaki iletişimin önemli örnekleridir. Ayrıca Kur'an ifadeleri, lafız güzelliği, mâna derinliği, ses uyumu, secî ve cümle örgüsü açısından son derece etkileyicidir. Yeter ki okuyucu Arap dili ve edebiyatı ile insan psikolojisine biraz vâkıf olsun ve kendisini ilâhî kelâma muhatap görsün.

Sözünü ettiğimiz bu unsurlardan birinin eksik olması halinde, İslâmî ilimler adına ortaya konulacak metin, ya sadece zâhirî bir söylem olur ya felsefî bir karakter taşır ya da etkileyici gücü bulunmayan bir cedel hüviyetine bürünür. Kelâm ilmi örneğinde ifade edecek olursak, başlangıçta İslâm dışı inanç ve düşünce akımlarına, daha sonra ise Müslümanlar arasında oluşan farklı telakkilere karşı, bu ölçülere uymayan cedel yöntemi ile mücâdele edilmiştir. Selef anlayışına bağlı kalan kişiler ise, kelâmcıların kullandığı aklî istidlâl yönteminden kaçınmış, te'vil ve tefsiri tartışmalara neden olan birkaç âyet ve bol miktarda hadisle yetinmiş, sahîh-gayr-i sahîh rivayetlere, özellikle geçmişlerin kavillerine sarılmışlardır.

Sonuç olarak İslâmî ilimlerin, bu dönemde Kur'an ve Sünnette görülen o sıcak üslûbu içselleştirmemesi, birtakım tepkilerin ortaya çıkmasına sebep olmuş, bunun sonucunda Bâtınîlik ve Sûfîyye gibi akımlar devreye girmiştir. Bu kusur, günümüzde de devam etmektedir. Özellikle bazı meslektaşlarımızın sûfîlerin şathiyelerini aratırcasına sivri ve keskin bir dil kullanmaları, şov amaçlı birtakım söylemler geliştirmeleri, İslâmî ilimlere hizmet etmemektedir.

[5] Câbiri, *Arap İslâm Aklının Oluşumu*, trc. İbrahim Akbaba, İstanbul 1997, s. 9.

1.4. Nassların Anlaşılmasında Etkili Unsurlar

Kimi âyetler, delâletleri açık (muhkem) olduğu için kolayca anlaşılırken, bazıları anlam benzerliği veya kapalılığı (müteşâbih ve mücmel) yüzünden zor anlaşılmakta ya da hiç anlaşılmamaktadır. Kur'ân'ın indiği dönemden uzaklaştıkça bu metinleri anlama daha da zorlaşmıştır. Çünkü söz konusu metinlerin nâzil olduğu ortam değişmiş, bu yeni ortamın ihtiyaç ve şartları farklılaşmıştır. Dönemin âlimleri, bu metinleri anlamak ve murâd-ı ilâhîyi doğru tespit etmek için birtakım yeni yöntemler geliştirme ihtiyacı duydular.

Bunların başında dili bütün enstrümanları ve zenginliği ile kullanmak gelmekte idi. İkinci olarak aklın ilke ve hükümlerinden yararlanmak; üçüncü olarak da her türlü sosyal ve nesnel olguyu devreye sokmak gelmekteydi. İşte bu araçların kullanılması ile farklı disiplin ve fırkalar zuhûr etti. Şimdi söz konusu yöntemler hakkında kısa bilgi verelim.

1.4.1. Dil-Nass İlişkisi

Dinî bilginin ana kaynaklarından olan Kur'an ve hadis, Arapça metinler olup bu dilin lûgat, gramer, edebiyat ve belâgatı ile bütün zenginliklerini ihtivâ etmektedir. Dolayısıyla teşekkül döneminde İslâmî ilimlerin gramatik ve semantik yöntemleri kullanmaları tabii bir durumdur. Bu dönemde metinlerin anlaşılmasında dil, en öncelikli kriterdir. Bu nedenle, hiç kimse dilden müstağnî olmadı. İhtilâf, onu ne ölçüde kullanma noktasında zuhûr etti. Zâhiri ve literal okuma şeklini benimseyenler yanında, dilin edebiyat, belâgat ve delâlet zenginliklerine sahip olduğunu söyleyerek çeşitli tefsir ve te'vil şekillerini savunanlar çıktı. Böylece ortaya rivâyet, dirâyet ve memzûc olmak üzere çeşitli yöntemler; zâhiri ve bâtinî yorum şekilleri; tarihsel, semantik ve hermonitik okuma tarzları çıktı; bu yöntemleri kullanmak sûretiyle ilim yapan çeşitli disiplin ve fırkalar zuhûr etti.

1.4.2. Akıl-Nass İlişkisi

Dinî metinlerin anlaşılmasında, dolayısıyla dinî ilimlerin teşekkülünde etkili olan diğer bir unsur ise, akıldır. Akıl, Allah Teâlâ'nın insanlara verdiği en değerli nimettir. İnsan, onun sayesinde doğruyu yanlıştan ayırmakta, hak ve hakikati bulmaktadır. Dil için doğruluğun ölçüsü gramer olduğu gibi, akıl için de doğruluğun ölçüsü mantıktır. Mantığı yönlendiren ise akıl ilkeleri, zihni ve harici çıkarımlardır (tasavvurât ve tasdikât). Ulûm-i dîniyye, akıl yoluyla dinî metinler ile sosyal ve nesnel olgular arasındaki irtibatı kurmakta, böylece dünyaya hitap edebilmekte ve din-bilim ilişkisinde dengeyi sağlayabilmektedir. Dinî ilimlerde re'y, dirâyet, kıyâs ve te'vil şeklinde adlandırılan metotlar, akıl esas alınarak ihdâs edilmiş; söz konusu yöntemlerin kullanılması suretiyle ilim sahasında yer alan farklı disiplinler ortaya çıkmıştır.

1.4.3. Sosyal Olgular-Nass İlişkisi

Kur'an âyetlerinin içinde, muhkem olanlar yanında mücmel ve müteşâbih olanların da bulunduğunu söyledik. Bu ikincileri yani mücmel ve müteşâbih olanlar anlaşılma zorluğu taşımalarına karşın; anlam zenginliğine sahip bulunmaktadırlar. İnsan, kaotik olaylarla ve beklenmedik durumlarla karşılaştığında çoğu zaman bulunduğu pozisyona göre yorumlar yapmaya ve anlamlar vermeye çalışır. İşte bu durumlarda mücmel ve müteşâbihler devreye girer, farklı mânaları taşıyan ibareler, beklentilere kolaylıkla cevap verir. Bu nedenle İslâm tarihinde ortaya çıkan ekolleri, buldukları dinî, kültürel, toplumsal ve siyasal ortamlardan bağımsız olarak anlamak zordur. Aynı toplumdan, kültürden, coğrafi bölgeden veya milletten gelen insanların, çoğunlukla aynı itikâdî ve siyasî oluşumlara yönelmesi, bu temel gerçeğin önemli göstergelerindedir.

Pek çok âyette insanlar, hem kendileri (enfüs) hem de diğer varlık ve olgular (âfâk) üzerinde gözlem yapmaya, bu gözlemlerden yararlanarak nesne ve olayları ontolojik, epistemolojik ve aksiyolojik açıdan yorumlamaya çağrılmış, düşünüp akıl yürütenlerin doğru bilgilere ulaşma-cakları vurgulanmış, buna karşılık atalarından öğrendikleri inançlara öykünenlerin sağlıklı düşünemeyecekleri, hak inanç ve doğru davranış bilgisine ulaşamayacakları, vurgulanmıştır.⁶ Bu teorik ifadeleri somutlaştıracak olursak, sözgelimi ilk yüzyılda İslâm düşüncesinin temel konularından biri, tanrı tasavvuru idi. İlk Müslümanlar Allah'a, Kur'an'da tasvir edildiği şekliyle inanıyorlardı.

Hız. Peygamber'in vefatından sonra ortaya çıkan siyasî olaylar insanları, Allah ile aralarındaki ilişkiyi anlamaya ve bu hususta bir akîde oluşturmaya yöneltti. İnsanlar, Allah'ın irade ve kudreti ile kendi sorumlulukları arasındaki sınırları anlamaya çalıştılar. Bu konuda ortaya çeşitli görüş ayrılıkları ve düşünce farklılıkları çıktı. Hız. Peygamber'den uzaklaştıkça ve farklı kültürlerle karşılaştıkça, bu problemler daha da arttı. İnsanların sosyal ve siyasî olaylar karşısındaki taraf olma durumları, onların tercihlerini etkiledi. Bunun sonucunda, ortaya farklı kader anlayışları çıktı. İnsanlar, dinî hüküm ve değerlerle sosyal ve kültürel farklılıklar arasında bu yolla uyum sağladılar. Sosyal ve kültürel olgular değiştikçe yorumları değiştirme ihtiyacı doğdu. İslâmî ilimlerdeki dinamik yapı da bundan kaynaklanmaktadır. Her mezhep, kendi dünya görüşü ışığında farklı bir Kur'an okuma biçimi geliştirdi, ardından da ona kendi görüşlerini söyletmeye çalıştı. Bu dinamik süreç devam ettiği sürece -ki devam etmektedir- İslâmî bilgiler, kendilerini yenileme zorundadır.

1.4.4. Nesnel Olgular-Nass İlişkisi: Kevnî Âyetlerin Anlaşılma Biçimi

İlâhî kelâm olan Kur'an'ın, insanın anlam dünyasına yansımaları

[6] Muhammed el-Behiy, *İslâm Düşüncesinin İlâhî Yönü*, s. 46-47.

belli bir yorum, tefsir ve tevîl sonucunda mümkün olmaktadır. Bahse konu olan yorum da, tabii ve sosyal çevre ile felsefi, kültürel ve siyasi tesirlerin altında bulunan din âlimleri tarafından gerçekleştirilmektedir. Kur'an-ı Kerim'de sosyal ve tarihî olaylar yanında, tabii ve kozmik yapı ve olgulardan da söz edilmektedir. Bu konulardan bahseden ayetlere "kevnî âyetler" denilmektedir. Müfessirler genelde bilimsel verilerden edindikleri bilgileri birer yorum malzemesi olarak kullanmak suretiyle, Kur'an'ın evrene ilişkin ayetlerini yaşadıkları dönemde anlamlı hâle getirmişlerdir. Naklî kaynaklardan yola çıkarak bir evren modeli geliştirmeye çalışan Ehl-i Hadis ise, kevnî âyetleri yorumlarken daha çok kelimelerin lafzî ve zâhirî anlamlarını esas almış, ara boşlukları ise Ehl-i Kitap'tan edinilen haber ve bilgilerle (İsrâiliyyât) tamamlama yoluna gitmiştir. Bu yaklaşım, naklî kaynaklara ters düştüğünü varsaydığı durumlarda aklî ve tecrübî verileri reddetmekte tereddüt göstermemiştir.

Örneğin Süyûtî "Yeryüzüne bakmazlar mı, nasıl dümdüz yapılmış." (el-Gâşiye 88/20) âyetini izah ederken, "dümdüz yapılmış" anlamına gelen ifadesini, yeryüzünün 'düz' oluşunun apaçık delili olarak kabul etmekte, astronomi âlimlerinin iddia ettikleri gibi onun 'küresel' bir yapıya sahip olmadığını söylemektedir."⁷

Diğer taraftan Kâdî Ebû Bekir el-Bâkillânî (ö. 403/1013), Abdülkâhir el-Bağdâdî (ö. 429/1037), İmâmü'l-Harameyn el-Cüveynî (ö. 478/1085), Kâdî Beydâvî (ö. 685/1286) ve Fahreddin er-Râzî (ö. 749/1210) gibi tefsir ve kelâm âlimleri de kevnî âyetleri yorumlarken devrin bilimlerinden istifade etme yoluna gitmişlerdir. Kuşkusuz bu konuda onların en önde geleni Fahreddin er-Râzî'dir. O, *Mefâtihu'l-Gayb*'ta: "Bundan sonra da yeri döşedi" (en-Nâziât 79/30) âyetini izah ederken, bu âyetin dünyanın düz olduğuna işaret ettiğini savunanlara karşı şunları söyler:

"Deliller ile sâbit olmuştur ki, dünya küre şeklinde yuvarlaktır. Şâyet "dünya düzdür" görüşünü savunanlar, Kur'an'daki "arzi uzatıp döşedi" (er-Râd 13/3) âyeti, dünyanın yuvarlaklığına aykırı düşer, uzatılmış şeyin yuvarlaklığı nasıl mümkün olur? derlerse, biz de buna cevâben böyle bir anlayışı kabul edemeyeceğimizi söyleriz. Zira, yer büyük bir cisimdir. Yuvarlaklık son derece büyük olduğunda, ondaki herhangi bir parça, düz bir satırmış gibi zannedilebilir."⁸

Görüldüğü gibi Süyûtî'nin aksine Râzî, dünyanın yuvarlaklığını kabul etmekte ve konu ile ilgili gördüğü âyetleri aklî delillere başvurarak yorumlamaktadır. Ancak kevnî âyetleri çıplak gözlemlerden hareketle akılla izaha çalışmak, bazen hatalı sonuçların çıkarılmasına da yol açabilmektedir. Râzî'nin, Kur'an'ın bazı âyetlerini Ortaçağ'da genel

[7] Süyûtî, *Tefsîrü'l-Celâleyn*, İstanbul 1980, II, 261.

[8] Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Beyrut 1421/2000, V, 174.

kabul gören “yerin sâbit ve hareketsiz olduğu” görüşü doğrultusunda yorumlaması buna örnek olarak verilebilir. Meselâ bu müfessir, “O (Allah) ki, yeryüzünü sizin için bir döşek yaptı.” (el-Bakara 2/22) âyetini tefsir ederken şunları söylemektedir:

“Bilinmelidir ki, dünyanın insana döşek olabilmesi için bazı şartlar lâzımdır: Birincisi Arz’ın sâkin (hareketsiz) olmasıdır. Çünkü, eğer yeryüzü hareketli olsaydı, bu hareket ya “düz hareket” ya da “dâiresel hareket” şeklinde olurdu. Düz olarak hareket etmesi halinde, “döşek” olamazdı. Zira, bu takdirde, bir insan yüksek bir yerden atladığında, arza bir daha ulaşamaması gerekirdi. Çünkü arz aşağıya doğru düz olarak düşüyorken, atlayan insan da aynı yönde düşüyor olacaktı. İki kütle bir istikamette aynı anda düşüyorsa, kütlesi büyük olan diğerinden daha hızlı düşer. Bu durumda insanın arza yetişmesi mümkün olamazdı. Dolayısıyla arz, düz hareket ediyor olsaydı “döşek” olamayacaktı. Dâiresel hareket etmesi halinde de, ondan faydalanmamız gerçekleşemezdi. Şayet, dünyanın yuvarlanma hareketi doğruya doğru olsaydı, bir insan batıya doğru gitmeye çalıştığında, arzın hareketi şüphesiz daha hızlı olduğundan, o insan hep yerinde sayacak ve varmak istediği yere bir türlü gidemeyecekti. Oysa (günlük hayatımızda) bu mümkün olmaktadır. Öyleyse dünya düz veya dairesel hareket etmemekte; aksine yerinde hareketsiz olarak durmaktadır.”⁹

Abdülkahir el-Bağdâdî ise, Ehl-i sünnet’in üzerinde birleştiği esaslar arasında şunları da zikretmektedir:

Ehl-i sünnet, dünyanın durduğunu (sükûn halinde bulunduğunu) ve onun hareketinin ancak kendisine ârız olan deprem ve benzeri olaylarla gerçekleştiğini, arzın bütün yönlerden sınırlı bir çerçevesinin olduğunu, göğün de altı yönden sınırlı bir çerçeveye sahip bulunduğunu kabul etmiş, göklerin yedi kat olduğu hususunda da ittifak etmiştir.

Aynı şekilde Ehl-i sünnet, göklerin dünyanın etrafında dönen küre şeklinde bir yapıya sahip olmadığı konusunda da görüş birliği içindedir.¹⁰

Olgu-nas ilişkisi konusunda orta yolu benimseyen İmam Gazzâlî ise *Tehâfüt*’ün önsözünde, bir taraftan evrenin küre, dümdüz, altıgen veya sekizgen olması gibi hususların din ile hiçbir ilgisinin olmadığını belirtip din ile bilimin alanlarını ayırırken, diğer taraftan da bilimin kesin olarak ispatladığı kozmolojik gerçeklere din adına karşı çıkan bir kimsenin, aslında dine zarar vereceğini söyleyerek şunları dile getirir:

“Ay ve güneş tutulmasının vaktini ve süresini sebepleriyle birlikte haber verecek kadar bu meseleleri iyi bilen ve delillerini inceleyen kimseye:

[9] Fahreddin er-Râzî, a.g.e., II, 94.

[10] Bağdâdî, *el-Fark beyne’l-fırak*, s. 259; a.mlf., *Usûl’ü’d-din*, İstanbul 1928, s. 60-63.

“Bu tavrın şeriate aykırıdır” denildiğinde, söz konusu kimse, kendi bilgisinden değil, şeriaten şüphe eder. İlmin kesin buluşları karşısında inat ve ısrar etmektense, te’vile gitmenin daha akıllı bir davranış olacağını söyler.”¹¹ O, iddiasını açığa kavuşturmak için Kur’andaki bazı kevnî âyetlere atıfta bulunur. ‘Güneş ve ay bir hesaba göre (hareket etmekte) dir.’ (er-Râhmân 55/5); ‘Güneşi ışıklı, ayı da parlak kılan, yılların sayısını ve hesabı bilmeniz için ona (aya) birtakım menziller takdir eden O’dur. Allah bunları, ancak bir gerçeğe (ve hikmete) binâen yaratmıştır. O, bilen bir kavme âyetlerini açıklamaktadır.’ (Yûnus 10/5); ve ‘Güneş, kendisi için belirlenen yerde akar (döner). İşte bu, aziz ve alim olan Allah’ın takdiridir.’ (Yâsîn 36/38).

Gazzâlî’ye göre bütün bu âyetlerde bahsedilen güneş ve ayın hareketlerinin tüm yönleriyle anlaşılması, ancak astronomi ilmine vâkıf olan kimseler için mümkün olacaktır.¹²

Kur’an’ın kevnî âyetlerini tefsir ederken nesnel olguları ve bilimsel verileri göz ardı etmenin insanı nasıl bir yanlışa sürükleyeceğinin tipik örneği olarak, dünyanın döndüğünü iddia edenleri tekfir eden Suûdî meşhûr Şeyh Abdülazîz b. Baz’ın şu sözleri gösterilebilir: “...Kim dünya dönüyor derse küfür ve dalâlete düşmüş olur. Çünkü bu iddia, hem Allah’ın, hem Kur’an’ın, hem de Peygamber’in tekzibidir (...) (Bunu iddia eden kişi) kâfir, sapıtan ve sapıttırandır; tövbeye dâvet edilir. Ederse ne âlâ; aksi takdirde, kâfir ve mürted olarak öldürülür, malı da Müslümanların Beytulmâlne irâd kaydedilir. (...) Eğer ileri sürdükleri gibi dünya dönüyor olsaydı; ülkeler, dağlar, ağaçlar, nehirler, denizler bir kararda kalmazdı, insanlar batıdaki ülkelerin doğuya; doğudaki ülkelerin batıya kaydığını görürlerdi, Kible’nin yeri değişir, insanlar Kible’yi tayin edemezlerdi. Velhasıl (bunların hiçbiri müşahede edilmediğine göre) bu iddia (‘dünyanın hareketli olduğu’ iddiası) sayması uzun sürecek birçok nedenden dolayı bâtıldır”¹³

C. Günümüze Gelince

Günümüzde dinî ilimlerin birçok sorunu bulunmaktadır. Bunların bir kısmı geçmişten devralınan sorunlar iken, bir kısmı da gereği yapılmadığı için zamanla ortaya çıkmış sorunlardır. Şimdi İslâmî ilimlerin günümüzdeki yeterlilik durumlarını bazı başlıklar halinde ele alarak irdeleyelim.

[11] Gazzâlî, *Tehâfütü’l-Felâsife*, s. 81.

[12] Gazzâlî, *Cevâhiru’l-Kur’ân*, Mektebetü’l-cündî, Kahire ty. s. 30.

[13] el-Edilletu’l-Akliyye ve’l-Hissiyye ‘alâ imkânî’s-Su’ûdi ila’l-Kevâkib ve ‘alâ Cereyanî’s-Şemsi ve’l-Qameri ve Sukûni’l-Ardi (Gezegenlere Çıkmanın İmkânına; Güneşle Ayın Hareketli ve Dünyanın Hareketsiz Olduğuna Dair Aklî ve Tecrübî Deliller), Medine 1982, s. 23.

1. İslâmî İlimlerde Yeniden İnşa mı Yoksa Yenilenme mi Gerekliyor?

İslâmî ilimlerde dinin beşerî yorum ve kültür tarafına bakan veçhesi her zaman değişime açık bir alandır. İslâmî ilimlerin teşekkül döneminde de böyle olmuş, devrin âlimleri sahip oldukları bilgi, tecrübe ve birikim ışığında nassları yorumlayıp bilgiler üretmişlerdir. Ancak zaman içinde ilim dalları kurumsallaşmış, zaman içinde İslâmî ilimlerde yenilenme ihtiyacı hissedilmeye başlanmıştır. Bu yenilik, var olan birikime karşı bir tepki oluşturmak için değil, ilimlerin insanlığa intikalinde günün şartlarına ve coğrafyasına uyum sağlamak içindir.

İslâmî ilimlerde ihtiyaç duyulan yenilik, tümünden bir değişiklik olmayıp temel esasları aynı kalmakla birlikte usûle ve vasıtalara (vesaile) ilişkin bir düzenleme yapılması şeklinde olmalıdır. Günümüzde İslâm dininin evrensel mesajını yaşatabilmek ve onu bütün dünyaya sunmak için böyle bir yeniliğe ihtiyaç vardır. Bu bir yeniden inşa olmadığı gibi reform olarak da algılanmamalıdır. Yapılacak olan güncelleştirme, ana gövdenin etrafında daha sonra türeyen sarmaşıkları ayıklamak, fazlalıkları atarak ilk anlayışa dönüş şeklinde gerçekleşmelidir.¹⁴ Bu, inanç listemize veya davranış türlerimize sonradan eklenip zaman içinde "mesail" statüsüne yükseltelen konular için söz konusudur. Çoğu istidlâle dayanan vesail alanında güncelleştirme ise çağın bilgi, kültür ve anlayışını göz önünde bulundurarak her zaman mümkündür.

2. Disiplinler Arası İlişkiler

İlgi alanları ve konuları göz önünde bulundurularak İslâmî ilimler arasında hiyerarşik bir yapının oluşturulmasına şiddetle ihtiyaç vardır. Bu hususta tefsir ve hadisin diğer ilimlere malzeme sağladığını, kelâm ve fıkıhın ise dinî hayatın teori ve pratiğini sistemleştirdiğini söyleyebiliriz. Bunlara, dinin gönül boyutunu işleyen tasavvufun da ilave edilmesi mümkündür. Bunun gerçekleşebilmesi için tasavvufun, sırtındaki bazı yükleri atarak temel İslâm bilimleri ile uyumlu hale getirilmesi gerekir. Bu yükler, biri tasavvuf felsefesi, diğeri de tarikatlarda kabul gören fakat inanç ve ibadet şekilleri bakımından sakıncalar doğuran bazı telakkiler olmak üzere iki grupta toplanabilir. Kelâm ve fıkıh temel İslâm bilimlerinin sistem kuran ikiz ilimleridir. Kelâm ilmi kaynak ihtiyacını büyük oranda Kur'an'dan karşılarken, fıkıh bu konuda büyük çapta sünnete başvurmaktadır. Gerek fıkıhta gerekse ahlâk alanında kullanılan bazı hadisler, zaman zaman akaid açısından problemler çıkarabilmektedir. Fakih de dahil olmak üzere hiçbir din bilgini hüküm verirken İslâm'ın genel prensiplerini göz ardı edemez.

[14] Bekir Topaloğlu, İlahiyat Fakülteleri Kelam Anabilim Dalı Eğitim Öğretim Meseleleri Koordinasyon Toplantısı II, İstanbul 1998, s. 9-10.

Öte yandan Peygamber olmadan ve onun uygulamaları hesaba katılmadan İslâm dinini tasavvur etmek mümkün değildir. İslâmî ilimlerden Peygamber faktörü çekip alındığı takdirde, Kur'an fikir, zikir ve dua statüsü içinde bir kitap hüviyetini alır, onu insan hayatına uygulamak ve bir mümin topluluğu oluşturmak mümkün olmaz.

3. Kur'an ve Sünnet Bütünlüğü

İslâm araştırmalarında Kur'an ile sünneti bir bütün olarak ele almak gerekir. Geçmişte İslâmî ilimler, Kur'an ve hâkim sünnet merkezli bir inşa faaliyeti olarak ortaya çıkmış ve konu, yöntem, dil ve üslûp bu merkezin ortaya koyduğu kural ve esaslar dahilinde oluşturulmuştur. Kuruluş ve müçtehit imamlar döneminde bu hususlarda oldukça başarılı olduğu söylenebilir. Günümüzde bu hususun göz ardı edildiği, zaman zaman "Kur'an Müslümanlığı, Hadislerle İslâm" gibi ayrıştırıcı tutumlara gidildiği görülmektedir. Halbuki söz konusu iki kaynak birbirinin alternatifi değil, tamamlayıcıdır.

4. Dil bilgisine Duyulan İhtiyaç

Başta Kur'an ve hadisler olmak üzere klasik literatürü okuyup anlayabilmek için temelli bir dil bilgisine ihtiyaç vardır. Günümüzde ilâhiyat fakültelerinin sadece lisans değil, lisansüstü dil yeterlilik düzeyleri de İslâmî ilimler alanında ihya, inşa veya tecdîd faaliyeti yürütecek ve İslâmî ilimleri geleceğe taşıyacak seviyede değildir. Bir dili edebiyat ve belagatı ile bilmeyince, o dilde yazılmış ilmî ve edebî eserleri tahkik, tenkid, muhakeme ve müzakere ederek okuma ve anlama imkânı ortadan kalkmaktadır.

5. Gönüle Hitap Eden Bir Söyleme Duyulan İhtiyaç

İslâmî ilimlerde özellikle de kelâm ve İslâm hukukunda dil ve üslûbun sadece akla ve duyulara hitap eden soğuk yapıdan kurtarılıp gönle ve duygulara da hitap eden sıcak bir söyleme kavuşması gerekir. Fıkıh, insanın davranış ve ibadetlerinde bulunması gereken sahih niyet, ihlâs, samimiyet, huşû ve hudû gibi nitelikleri göz ardı eden formel yaklaşımından; kelâm ise hakikat arayışını ikinci plana itip hasmı ikna ve susturmayı önceleyen cedelî tutumundan vazgeçerek insanları kucaklayan ve onların gönlüne hitap eden bir söylemi benimsemelidir.

6. Problemlerin Çözümünde Bilgi Vasıtalarının Hepsini Kullanılmalı

İslâmî ilimler kaynak ve delillerini konularına göre seçmeli, geçmişte kelâm ilminde görüldüğü gibi problemleri sırf aklî spekülasyonlara dayanarak ele alıp değerlendirmemelidir. Aksine zamanın ruhunu göz önünde bulundurarak müşâhede ve tecrübeye dayanan delillere de yer vermelidir. Kevnî ayetlerin anlaşılması hususunda karşılaştığımız gibi, anakronik tutumlardan kaçınılmalıdır.

Sonuç olarak İslâmî ilimlerin klasik dönemi ile günümüzdeki versiyonunu karşılaştırdığımızda her ikisinde ortak olan noktalar yanında farklılaşan hususların da bulunduğunu görüyoruz.

Sözgelimi İslâmî ilimlerin tümünde bir nasslar tarafından belirlenen temel meseleler, bir de söz konusu meseleler etrafında yapılan akıl yürütmeler ve değerlendirmeler sonunda ortaya konan detaylar olmak üzere iç içe girmiş iki farklı yapı bulunmaktadır. Câhız, Eş'arî, Cüveynî ve Ebû'l-Hüseyn el-Basrî gibi klasik dönem âlimlerinin eserlerinde birincisi için "celîl", ikincisi için ise "dakîk" tabirleri kullanılmıştır.¹⁵

Müteahhirîn dönemi kelâmcıları bu tabirler yerine "mesâil/makasîd" ve "vesâil" tabirlerini, fakihleri ise "el-asl" ve "fer'" terimlerini kullanmışlardır. Birinci grup tabirler bağlamında dile getirilen hususlar İslâmî ilimlerde sürekliliği sağlayan kök/omurga konumunda olup bunların her devirde bir şekilde devam ettirilmesi gerekmektedir. Çünkü tevhid, nübüvvet, meâd konuları olmadan kelâm; ibadet, muamelât, ukubât meseleleri olmadan fıkıh olmaz. İslâmî ilimlerde dakîk, vesâil ve fer' gibi tabirlerle dile getirilen detay meseleler ise değişime konu olmaktadır. İnsan aklının değerlendirmesi sonucu ortaya çıkmış olan bu meseleler, sosyal değişimlere, coğrafi farklılıklara ve beşerî ihtiyaçlara göre değişebilmektedir. Örnek olarak kelâmda Allah'ın zâtı ile sıfatları arasındaki ilişki, insan fiillerinin oluşumunda Allah'ın kudret ve iradesi ile insanın dahli; fıkıhta ibadetlerde sünnet, müstehap ve mekruh; muamelâtta sâhîh ve fâsîd muamelelerin şartları, ukubâtta tazirin kullanımı gibi konular gösterilebilir.

Günümüzde celîlül-ülûm noktasında gelenekten alacağımız çok şey var. Ancak dakîkül-ülûm konularında aynı şeyi söyleyemeyiz. Çünkü her devir kendi ilminin dakîk meselelerini inşa etme durumundadır. Bunun geçmişten intikal eden uzantıları olduğu için, yapılan işleme "inşâ" değil, "tecdîd" demek durumundayız.

[15] Bk. Saîd Abdullatîf Fûde, *Risâle fî beyânı cellîlül-keîâm ve dakîkihi*, Beyrut 2015, s. 12-41.